

DIASPORA, ÎNTRE DEZRĂDĂCINARE, MENȚINERE A IDENTITĂȚII ȘI STRĂLUCIRE COMUNITARĂ: UNELE EXEMPLE ROMÂNEȘTI

THE DIASPORA AT THE CONFLUENCE OF ROOTLESSNESS, IDENTITY PRESERVATION AND COMMUNITY BRILLIANCE: A FEW ROMANIAN EXAMPLES

Estelle VARIOT

Universitatea Provence

Abstract

Since the creation of the world and since the emergence of human life, up to our times, there have been all sorts of hypotheses helping to define each people, to characterize it and even to analyze it. The complexity of data related to its birth, to its development and expansion in time shows the necessity and the desire for putting them together, so as for us to have a better picture of them.

As for the Romanian people, several theories have been held. As this subject is always topical, since it corresponds to the very essence of the human being and of a community, we will begin by highlighting the information that we possess in this respect, before presenting certain aspects concerning expatriation.

Key words: *origins, dispersion, dialectal repartition, contacts, emigration, rootlessness, linguistic and cultural contacts, influence.*

Cuvinte cheie: *origini, dispersie, repartiție dialectală, contacte, emigrare, dezrădăcinare, contacte lingvistice și culturale, influență.*

De la crearea lumii și de la apariția vieții umane și pînă în zilele noastre, s-au vehiculat tot felul de ipoteze care să ajute la definirea fiecărui popor, să-l caracterizeze și chiar să-l analizeze. Complexitatea datelor care sînt legate de nașterea lui, de dezvoltarea lui și de răspîndirea lui în timp și în spațiu arată cît de necesar și de dorit este să le așezăm unele în fața altelor, ca să avem o mai bună privire de ansamblu.

În ceea ce privește poporul român, au fost avansate mai multe teorii. Dat fiind faptul că această temă este întotdeauna de actualitate, pentru că corespunde esenței însăși a omului și a unei comunități, vom începe cu evidențierea informațiilor de care dispunem în această privință, înainte să prezentăm anumite aspecte legate de expatriere.

Înainte de toate, menționăm faptul că Antichitatea, precum și epoca contemporană, este dominată de existența unor popoare sau neamuri, mai mult sau mai puțin înaintate dacă ne referim la « civilizație » dar care au toate o cultură specifică. Cu timpul, puterile stăpînitoare s-au schimbat, începînd cu Mesopotamia, Orientul Mediu și China și terminînd cu Grecia și Roma, ceea ce a facilitat, prin contacte, pașnice sau nu, circulația obiceiurilor, a moravurilor și a valorilor. De aceea, se poate vorbi de un patrimoniu cultural comun, care întrece fondul specific al fiecărui popor.

Din punct de vedere lingvistic, exportarea culturii s-a concretizat, de exemplu, prin adoptarea alfabetelor și adaptarea unor limbi din alte familii (alfabetul etrusc și grecesc).

Cît privește latina, avem motive să afirmăm că răspîndirea ei din Latium pînă în întreaga Romanie și fixarea durabilă în zone locuite de persoane care foloseau substraturi diferite constituie unul dintre motivele acestei diferențieri lingvistice. Pe de altă parte, contactele posterioare,

cotopirile (slavii, celții...) și modificările unor hotare ale imperiilor și / sau ale teritoriilor au condiționat, ivirea și supraviețuirea (încă în zilele noastre) unor enclave în afara frontierelor. Aceasta explică și faptul că granițele naturale ale statelor nu corespund întotdeauna, cu atât mai mult cu cât înăuntrul unora trăiesc diferite popoare. Tot la fel de adevărat este și faptul că acordurile dintre puteri au schimbat anumite granițe și că existența reală a anumitor limbi sau a varietăților de limbă nu este mereu bine recunoscută.

De aceea, considerăm că criteriile de evaluare ale răspîndirii popoarelor trebuie de asemenea explicitate, ca să limităm anumite disensiuni și să discutăm despre fond cu puncte de comparare.

Referitor la limba română (dat fiind că este domeniul pe care ne propunem să-l studiem aici), ni se pare că trebuie analizate în același timp datele istorice, arheologice, etnologice și lingvistice.

Astfel, întrebările la care făceam aluzie la începutul intervenției noastre, ca să determinăm originea unui popor, ar putea fi cum s-a născut, unde, și care sunt centrele de răspîndire pînă în epoca actuală. Bineînțeles că datele 101-102 și 105-106 (războaiele purtate de Traian contra dacilor) și vestigiile arheologice care s-au descoperit (podul peste Dunăre, lîngă Drobeta-Turnu-Severin ; Tropaeum Traiani ; columna lui Traian) atestă localizarea regatului dacic, în centrul Ardealului, și realitatea ascendenței romane a românilor. A se vedea din acest punct de vedere peregrinările lui Badea Cârțan, plecat din satul lui din Munții Făgăraș să descopere originile lui, pe care le-a găsit la Roma, pe Columna lui Traian. De asemenea, putem să ne referim și la conținutul poeziei lui Vasile Romanciuc « Astfel ne întrebăm »¹⁵. Pe de altă parte, documentele cum ar fi « Torna, torna, fratre » (587) – prima atestare oficială a existenței românei de către doi dintre cronicarii bizantini – și « Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung către Judele Brașovului » – document prin care se cere unirea românilor de pe ambii versanți ai Carpaților ca să se lupte contra pericolului extern al epocii, otomanii – nu pot să fie trecute sub tăcere. Efectiv, toate acestea reprezintă mărturii evidente ale existenței poporului român în aceste locuri și ale unei limbi ale cărei caracteristici sunt cele ale unui idiom care derivă din latina vorbită la gurile Dunării, mai multe secole după retragerea oficială a romanilor.

Alt punct de evidențiat este realitatea cotopirilor și a contactelor cu alte popoare (slavi, maghiari...), posterioare stabilizării românei. Și aici, coroborăm aceste informații cu studiile făcute asupra limbii, cu confirmarea menținerii rotacismului în română pînă în secolele al V-lea și al VI-lea și a existenței unei limbii comune păstrate în toate cele trei provincii românești, chiar în epoca cînd erau sub stăpînirea altor puteri. Aceste cotopiri explică și supraviețuirea unor centre cu anumite populații dacice în afară de hotarele romane, fiindcă s-au retras în munți ca să se apere de pericole, iar, după aceea, s-au întors la locurile lor. Să notăm, de asemenea, existența în perioada romană a dacilor liberi care aveau contacte cu dacii romanizați de dincolo de Carpați și a căror limbă a fost influențată de elementul slav mai mult decît româna din nordul Dunării, de exemplu. Totuși, această influență s-a produs între perioada cînd s-a stabilit româna (secolul al V-lea și al VI-lea) și cînd s-a constituit româna comună (secolele VII-X). De aceea, examenul diferențelor dintre dacoromână și meglenoromână, aromână și istroromână ne arată că acestea sunt deja în germene în perioada veche, fiindcă sunt condiționate de contactele experimentate de fiecare comunitate mai mult sau mai puțin izolată și numeroasă. În evul mediu și în perioada mai recentă, războaiele interne (de succesiune sau externe) au provocat și ele emigrări de bună voie sau nu. În plus, dacă ținem seamă de provinciile istorice Țara Românească, Moldova și Ardeal, nu putem trece cu vederea faptul că românii din Republica Moldova au o istorie comună cu cei din România culturală, istorică și lingvistică, chiar dacă astăzi sunt două state.

În ce privește domeniile cultural și arhitectural, existența unui patrimoniu comun cu alte regiuni din Europa poate fi explicată prin circulația popoarelor care au contribuit astfel la

¹⁵ ROMANCIUC, Vasile, *Un ochi. Un ael*. Anthologie de V. RUSU. Edition soignée par Constantin MANOLACHE et Estelle VARIOT, Editions "Libertas", Ploiești, 2000, pp. 18-19.

îmbogățirea culturală europeană. Putem aminti în această privință prelucrarea lemnului pe care o regăsim la mai multe societăți care s-au amestecat cu celții.

Din acest punct de vedere, indicăm că contactele între populații s-au răspândit de asemenea într-o perioadă mai recentă prin educație și călătorii, precum și prin propagarea cunoștințelor (tipărire, Renaștere, Lumini, idei legate de Revoluția franceză etc.).

De-a lungul secolelor, românii au experimentat diverse stăpîniri, romană, grecească, otomană, ungurească și, după austro-ungară, cea rusă. În plus, au fost influențați de alte popoare, precum cel italian ori francez.

În afară de acest patrimoniu comun, fiecare popor dispune de o specificitate proprie, în interiorul hotarelor... și în afară. De altminteri, aceasta permite să se identifice ca o comunitate.

Dacă ne interesăm de română și de comunitatea românească, observăm că mișcările de idei culturale, lingvistice și literare s-au născut mai întîi prin intermediarul clerului și apoi al erudiților burghezi și din societate în general. Contribuțiile sunt foarte dese și diferite. Putem să cităm opere reprezentative ca primele cronici – care începeau toate prin fraza « Noi de la Rîm tragem » – *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, *Palia de la Orăștie*, *Lexiconul de la Buda*, anumite balade ca Meșterul Manole, Miorița, Traian și Dochia care evidențiază fondul comun românesc.

De altfel, savanții români au analizat bine situația, fiindcă numeroși autori, mai mult sau mai puțin vechi, clasici (M. Eminescu, V. Alecsandri, I. Creangă), academicieni, istorici (N. Iorga) au insistat asupra necesității de a valoriza acest caracter specific al fiecărui popor, al cărui sat este în mod frecvent un martor viu.

Românii care se află în afara frontierelor pot de obicei să fie clasificați în două categorii, după părerea noastră : fie că s-au născut altundeva, într-o comunitate care vorbește obișnuit o varietate de română sau nu ; fie că au emigrat sau au fost exilați în cursul vieții lor. Să notăm de la început că, în cazul savanților, mai ales lingviștilor, chiar dacă sunt în străinătate, și oricare ar fi statutul lor, mențin în mod frecvent, într-un anumit moment al existenței, un contact direct sau indirect cu celelalte comunități românești și, mai ales, acele din România și/sau din Republica Moldova.

Expatrierea, precum și nașterea în afara granițelor sau distanța fizică sau culturală de ceea ce reprezintă patria originală, provoacă, în mod normal și frecvent, diferite reacții pentru fiecare persoană.

Unii oameni n-au conștiința că aparțin acestei comunități pentru că trăiesc într-o comunitate care dispune de altă identitate pe care o consideră deosebită, cel puțin parțial (cazul persoanelor care au emigrat cu cîteva generații în urmă). Ni se pare că această situație este, în mai multe cazuri, o etapă în progresul persoanelor pentru că fiecare comunitate și/ sau persoană este, într-un anumit moment, confruntată cu lumea exterioară care vine să-i amintească originile ei sau să-i arate contradicțiile în care se află. Poate că această conștiință a fost puțin împiedicată de faptul că persoanele din jurul locutorilor (mai ales ascendenții) n-au păstrat limba maternă. Acest lucru s-a datorat mai ales faptului că nu era permis sau că nu erau posibil s-o folosească (cazul în care dispare o generație sau o parte a ascendenților din cauza unui război, a unei boli etc.).

În ce privește emigrarea, poate să fie voluntară sau nu și duce întotdeauna, ni se pare, la o ruptură, pentru că îndepărtează subiectul de rădăcinile lui adînci și îl face să riște și să-și piardă identitatea, mai ales dacă, din cauza distanței, nu se menține legătura cu cultura și limba originară.

Aspectul lingvistic este destul de important aici fiindcă numeroase persoane, mai ales autori (putem să menționăm, din acest punct de vedere, E. Cioran, M. Eliade etc.) sau lingviști, care, în momentul emigrării sau al exilului, pot să aleagă limba lor maternă ori să adopte limba țării în care sunt primiți sau să folosească fie una, fie alta în domenii diferite. Aceasta subliniază, după cum vedem, problema bilingvismului imperfect pentru că un bilingvism total, adevărat, cu un nivel de limbă identic, oricare ar fi domeniul, este foarte rar de observat în realitate. Cazul persoanelor născute în familii mixte (ex. E. Ionesco) este de asemenea relevant, pentru că, în astfel de situații,

acestea sunt confruntate în mediul lor « natural » în care trăiesc cu cel puțin două culturi diferite și va trebui frecvent să facă o asemenea alegere.

Persoanele care s-au născut în străintate sau trăiesc, într-o anumită perioadă, în afara frontierelor, vor resimți în mod obișnuit și natural, mai devreme sau mai târziu, necesitatea să revină la originea lor, la fel cum a făcut-o Badea Cârțan, plecat pe jos să caute originile lor și care le-a găsit la Roma, pe Columna lui Traian. Alții vor folosi această bogăție pentru a ieși din anonim și pentru a se integra cultural.

Pentru a susține afirmațiile noastre, vom prezenta două lucrări pe care le-am parcurs pentru cercetările noastre.

Prima este *Micul dicționar folkloric*, (1979), al lui Tache Papahagi – în varianta franceză *Petit dictionnaire folklorique* (2003)¹⁶.

Născut la Avdela în Grecia (1892) și decedat în România, la București (1967), Tache Papahagi a fost licențiat al Facultății de Litere și Filosofie din București (1916), doctor (1925), conferențiar, și profesor (emerit în 1964). A fost foarte activ, publicând articole în revista “Grai și suflet”, făcând studii etnografice, folclorice și lingvistice și valorificând, în anumite opere ale sale, aromâna, mai ales [a se vedea *Dicționarul dialectului aromân General și Etimologic*, 1961) (IIe édition, 1974)], și *Micul dicționar folkloric*].

Astfel, Tache Papahagi considera că unicul mediu – sau cel puțin unul din cele mai bune – pentru buna cunoaștere a unui popor era să cunoască în detaliu obiceiurile lui. Era prin urmare necesar să se apropie de viața rurală pentru că aceasta păstrează cât mai bine rădăcinile și valorile unui popor. De aceea, Tache Papahagi a consacrat o bună parte a vieții sale cercetărilor pe teren ca să descopere el însuși bogățiile ei. Colecția lui etnografică originală cu 25 000 poze și cele trei volume publicate *Images d'ethnographie roumaine* (1928, 30, 31) o atestă.

Tache Papahagi insistă în *Micul dicționar folkloric* asupra interesului folclorului în descrierea unui popor. Într-adevăr, folclorul oferă informații foarte importante despre obiceiuri, ca, de altfel, și despre credințe, despre superstiții. La acestea, se adaugă și întreaga literatură scrisă sau orală a aromânilor. Regăsim aici o adevărată curiozitate (pozitivă) pentru toate lucrurile diferite și, în special, pentru toate care au legătură cu obiceiurile celorlalte regiuni din România și ale altor zone culturale și lingvistice. Aceasta permite să avem o privire generală de ansamblu.

Altă caracteristică a acestei opere constă în faptul că Tache Papahagi a ales să prezinte datele pe care le-a cules sub forma unui dicționar. Astfel, obiectivul lui era să ofere clar și precis informații despre un anumit număr de teme-idei (101) pe care le-a selecționat, care sunt împrumutate din diverse domenii : din care fac parte botanica (*Cînepa*, *Floarea-Soarelui*), farmacia (*Jarba fiarelor*), igiena (*Scuipatul*), sociologia (*femeia*) etc.

Cît privește conținutul, Tache Papahagi dă pentru orice articol termenul românesc, urmat de echivalentul lui francez și german. După ce a indicat aceasta, Tache Papahagi definește cuvântul-titlu ales, descriind aspectul lui dacă e vorba de o ființă animată sau de o persoană, sau dă indicații care permit să-l identifice. Pe urmă, autorul dă o serie de exemple – împrumutate din folclorul românesc, dar și din alte regiuni, țări și, chiar, continente – (exemplificând prin citate originale). Această fapt ilustrează aria de răspîndire a obiceiului sau a superstiției studiate și perceperea sa de către diverșii locutori. Această grijă care constă în a da cât mai multe detalii posibile asupra subiectului arată rigoarea autorului și erudiția sa. Avem astfel mărturii despre legăturile care există între obiceiurile locuitorilor aromâni și cele din alte zone. Această particularitate reiese din diferența de interpretare, fiindcă unele teme-personaje sunt percepute pozitiv de unele popoare, și negativ de altele.

¹⁶ PAPAHAĞI, Tache, *Mic dicționar folkloric...*, “Minerva”, Bucarest, 1979, 550 p. A se vedea și PAPAHAĞI, Tache, *Petit dictionnaire de folklore*, traduction intégrale en français par E. VARIOT, sous la direction de Valerie RUSU, d'après l'édition roumaine, soignée, notes et préface par Valerie RUSU, éd. “Grai și suflet-Cultura Națională”, Bucarest, 2003, 691 p.

Vom încheia cu câteva cuvinte despre traducerea care a fost făcută în franceză de autorul acestui articol sub îndrumarea domnului profesor Rusu și vom spune că aceasta a constat în traducerea în franceză a unor teme-titlu care n-au fost traduse de autor. Trebuia deci să facem niște cercetări dat fiind faptul că anumite obiceiuri erau mai mult sau mai puțin cunoscute și că diferite echivalări erau uneori posibile, ceea ce ne obliga să găsim cel care corespundea cât mai bine obiceiului sau superstiției în discuție.

Pe urmă, am tradus toate părțile dicționarului care erau redactate în română, inclusiv notele. Aceste note constau mai cu seamă în completări ori lămuriri date de V. Rusu, foarte folositoare fiindcă informația (bibliografia) și interpretarea faptelor de către Tache Papahagi s-au oprit în 1949 și cereau deci o reactualizare. Traducerea aceasta a luat timp dat fiind că autorul folosea termeni specifice sau foarte tehnici.

Adăugăm că citatele lăsate de autor în limba originală au fost păstrate pentru că am considerat că constituiau o mărturie a diversității, și a frecvenței temei.

Această operă arată atât bogăția culturii și a limbii române, cât și folosul tras de contactele dintre diversele culturi (de origine și de adopție) pentru că contribuie la valorizarea aspectelor acestor creații, prin o vedere deschisă către lume.

Terminăm intervenția noastră cu un gând pentru regretatul Valerie RUSU, Profesorul și conducătorul nostru de cercetări – decedat recent la Marsilia – precum și pentru soția lui, Aurelia – eminoscolog de renume – pentru fiica lor Romanița – arhitect – și pentru nepotul lui, Iulian.

De aceea, ne permitem o scurtă prezentare a unei opere despre care vorbea foarte des în cursurile sale Domnul Valerie Rusu și pe care a coordonat-o : *Tratatul de dialectologie românească* (1984)¹⁷.

Născut la Mihaileancă (Hotin) în Basarabia (1935) și decedat la Marsilia (Franța) (4/11/2008). În Basarabia natală, a rămas pînă în 1944, cînd a trebuit să treacă Nistrul ca să ajungă în România, pînă la a doua plecare a lui în 1987, în Franța, unde, între timp, a fost lector de limba română(1970-71 ; 1971-1974).

Licențiat al Facultății de Litere din București, a lucrat la Institutul de Cercetări etnologice și dialectologice din România (din 56), făcînd anchete dialectale pe teren, luînd parte la realizarea unor Atlase lingvistice pe regiuni (Oltenia, mai ales). După 1987, trece prin toate treptele din învățămîntul superior pînă ce devine Profesor emerit în 2004, conducînd studenții cu generozitate și umanism, fără să uite niciodată Basarabia și România (despărțite după al doilea război mondial). Putem să cităm unele opere : *Actes du Colloque international «Ginta latina et l'Europe d'aujourd'hui»* des 10 et 11 décembre 2001, édition réalisée par E. VARIOT et A. CHIRCU-BUFTEA, sous la direction de V. RUSU, "Université de Provence", Aix-en-Provence, (2002) ; *Atelier "Traduction et Plurilinguisme"*. Travaux de l'Equipe d'Accueil 854, "Etudes Romanes" de l'Université de Provence, n°7 (volume double), édition réalisée par E. VARIOT, sous la direction de V. RUSU, Aix-en-Provence (2002).

Valerie Rusu considera, ca savant și ca lingvist, că limba este oglinda unui popor. Aceasta îl caracterizează și este necesar ca locutorii să-i cunoască toate varietățile.

Cît privește Tratatul de dialectologie românească, ni se pare că acesta corespunde ideii unui lingvist de a lăsa posterității o mărturie și o sinteză a cunoștințelor din domeniul dialectologiei românești, urmînd o metodologie proprie

În *Prefață* autorul oferă câteva detalii privitoare la elaborarea lucrării, la tehnica folosită pentru adunarea contribuțiilor unor personalități recunoscute în domeniul acesta și să le reunească într-un tratat coerent care valorizează obiectul dialectologiei.

A trebuit să sublinieze anumite dificultăți întîlnite, diferitele tipuri de anchete făcute ca să realizeze corpusul și repartitia dialectală (o repartitie în care sînt grupate datele adunate, iar, apoi, aranjate). Astfel, acest Tratat începe cu definirea anumitor termeni sau noțiuni cheie și se analizează

¹⁷ *Tratat de dialectologie românească*, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, (coord. V. RUSU), « Scrisul Românesc », Craiova, 1984, 970 p.

diferența dintre limbă și dialect. De asemenea, încearcă să realizeze o perspectivă de ansamblu asupra obiectului dialectologiei, recurgând la teoriile relative la limbaj și la actul de comunicare. După aceea, prezintă diversele dialecte românești – nord-dunărene și sud-dunărene – și oferă anumite detalii asupra caracteristicilor graiurilor. În ce privește exemplele din hărțile care reiau rezultatele anchetelor, insistă asupra rigorii și minuțiozității activității dialectologului care repertoriază, cu ajutorul unor chestionare, diferitele forme folosite pentru o noțiune, după localități, și în interiorul localităților, după locutori și după ariile lor de răspândire.

Acest *Tratat* demonstrează de asemenea, cu aceeași rigoare, concordanțele care pot să fie făcute între datele etnografice, folclorice și lingvistice care trebuie luate în seamă aici, fiindcă denumirea unui obiect corespunde și unei viziuni a lumii, a locutorului, ținând cont de experiența lui personală. Aria de răspândire a varietăților dialectale este mai bine observat în mediul rural, deoarece particularitățile sînt mai ușor de sesizat, iar faptele de limbă se conservă foarte bine.

16 august 2009

Bibliographie

Actes du Colloque international «Ginta latina et l'Europe d'aujourd'hui» des 10 et 11 décembre 2001, édition réalisée par E. VARIOT et A. CHIRCU-BUFTEA sous la direction de V. RUSU, "Université de Provence", Aix-en-Provence, 2002, 284 p.

Atelier "Traduction et Plurilinguisme". Travaux de l'Equipe d'Accueil 854, "Etudes Romanes" de l'Université de Provence, n°7 (volume double), édition réalisée par E. VARIOT, sous la direction de V. RUSU, Aix-en-Provence (2002). *Tratat de dialectologie românească*, Consiliul culturii și educației socialiste, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, (coord. V. RUSU), « Scrisul Românesc », Craiova, 1984, 970 p.

PAPAHAGI, Tache, *Mic dicționar folkloric...*, "Minerva", Bucarest, 1979, 550 p.

PAPAHAGI, Tache, *Petit dictionnaire de folklore*, traduction intégrale en français par E. VARIOT, sous la direction de Valerie RUSU, d'après l'édition roumaine, soignée, notes et préface par Valerie: ROMANCIUC, Vasile, *Un ochi. Un œil*. Anthologie de V. RUSU. Edition soignée par Constantin MANOLACHE et Estelle VARIOT, Editions "Libertas", Ploiești, 2000, 130 p.

RUSU, éd. "Grai și suflet-Cultura Națională", Bucarest, 2003, 691 p.

RUSU, V., *Le Roumain. Langue, littérature et civilisation*, Ed. "Ophrys", Gap, 1992, 227 p.